

FETHU'L-KADİR ADLI ESERİ BAĞLAMINDA ŞEVKÂNÎ'NİN KIRAATLERİ KULLANMA YÖNTEMİ*

Shawkani's Method of Use of Recitations in The Context of His Work Named Fath al-Qadir

Mehmet KELEŞ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî Anabilim Dalı, Ağrı, mkeles@agri.edu.tr, orcid.org/0000-0003-0984-3875

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:

28.06.2023

Kabul/Accepted:

08.03.2024

DOI:

10.18069/firatsbed.1320787

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kıraat, Şevkânî,
Fethu'l-kadir

Keywords

Tafsir, Recitation,
Shawkani, Fath al-Qadir

ÖZ

Yemen'in önde gelen âlimlerinden biri olan Şevkânî (ö. 1250/1834), Zeydîlik mezhebinin hüküm sürdüğü bir ortamda yetişmiştir. Ancak otuzlu yaşlara geldiğinde herhangi bir mezhebe bağlı kalmanın taklitçilik olduğunu belirterek kendisini müctehit olarak ilan etmiştir. Telif ettiği eserlerini bu düşünce çerçevesinde kaleme almış ve bunlar arasında muhteva bakımından en kapsamlı olan eseri ise araştırmamıza da konu olan *Fethu'l-kadir* adlı tefsir kitabıdır. Söz konusu eser, Şevkânî'nin kıraat vecihlerini ele alma yöntemini gösteren tek eseri olarak bilinmektedir. Eserin tamamına bakıldığında Şevkânî'nin ayetleri yorumlama çerçevesinde kıraatleri sık sık kullandığı görülmektedir. Ayetleri açıklama sadedinde kimi zaman kıraatleri çeşitli görüşlerle birlikte aktarırken bazen de kıraat farklılıklarını yalnızca okuyuş sahibine nispet etmekle yetinmektedir. Ele aldığı kıraatleri sahabe, tabiin ve kıraat imamları olmak üzere birçok şahıs ve bölgeye isnad ederek aktarmaktadır. Bu araştırma, Şevkânî'nin *Fethu'l-kadir* adlı eseriyle sınırlandırılmıştır. Tahlili yapılan kıraat farklılıkları, Şevkânî'nin tefsirinden hareketle örneklendirme yöntemiyle yapılmaya çalışılmıştır. Müellifin tefsirinde, farklı hususlarla istidlâlde bulunduğu kıraatlerin manaya olan etkileri ve fikhî meselelere yansımaları yoğun bir şekilde işleyerek kişisel görüşünü ortaya koyduğu sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Shawkani (d. 1250/1834), one of the leading scholars of Yemen, grew up in an environment where the Zaydism sect was dominant. However, when he was in his thirties, he declared himself a mujtahid, stating that adhering to any sect was imitation. He wrote his copyrighted works within the framework of this thought, and the most comprehensive work among them in terms of content is his commentary book called *Fath al-kadir*, which is also the subject of our research. The work in question is known as the only work that shows Shawkani's method of handling recitation aspects. When we look at the entire work, it is seen that Shawkani frequently uses recitations within the framework of interpreting the verses. In explaining the verses, he sometimes conveys the recitations with various opinions, and sometimes he is content to attribute the differences in recitations only to the person who recites them. He conveys the recitations he deals with by attributing them to many individuals and regions, including the companions, tabiin and qiraat imams. This research is limited to Shawkani's work called *Fath al-kadir*. The analyzed recitation differences were tried to be made through the method of illustration, based on Shawkani's commentary. It has been concluded that the author, in his commentary, reveals his personal opinion by intensively dealing with the effects of the recitations on the meaning and their reflection on fiqh issues, which he inferred from different issues.

Atf/Citation: Keleş, M. (2024). Fethu'l-Kadir Adlı Eseri Bağlamında Şevkânî'nin Kıraatleri Kullanma Yöntemi. *Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34, 2, 933-946.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Mehmet KELEŞ, mkeles@agri.edu.tr

* Bu araştırma 2023 yılında Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Şevkânî, Fethu'l-Kadir Adlı Eseri Ve Kıraatleri Ele Alma Yöntemi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. Daha önce herhangi bir yerde yayımlanmamıştır.

1. Giriş

Kıraat kelimesi lügatte, “ka-ra-e/قرأ” kök fiilinden türeyen semâi mastar olup “okumak” (Ferâhîdî, t.s.: 5/205; İbn Manzur, 1995: 12/50), “tilavet etmek” ve “telaffuz etmek” anlamlarına gelmektedir (İbn Manzur, 1995: 12/50). Terim olarak ise Kur’an lafızlarının tilavet edilmesi ve okuyuş çeşitlerinin nakleden kimselere isnad edilerek bildiren ilme kıraat ilmi denir (İbnü’l-Cezerî, 1999: 1/9; Çetin, 2021: 38-63). Hz. Peygamber’den günümüze kadar muhtelif sistemlerle ele alınan kıraatler, ilk dönemlerde yedili sistem (kıraat-ı seb’a) üzerinden değerlendirilmiştir (İbn Muhaysın, 1993: 1/45; Dinçer, 2022: 47-48). Zira tedvin döneminde İbn Mücâhid (ö. 324/936) yedi meşhur kıraatı toplamış ve *Kitâbü’s-Seb’a fi’l-kırâ’ât* adıyla günümüze ulaşan, bu alandaki en önemli eserlerden birini meydana getirmiştir (Çetin, 2021: 39-41). Sonraları onlu sistemden (kıraat-ı aşere) söz edilmişse de bunu belli kurallar çerçevesinde sistemli hale getirip sahih olduğunu ifade eden kişi İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) olmuştur. Kıraat-ı aşere dışında kalan okuyuş çeşitleri ise genel anlamda sahih olarak kabul görmemiştir (Çetin, 2022: 72-75). Kıraat ilmi kaynaklarında sahih olan okuyuşlar mütevatir ve meşhur olarak iki başlıkta ele alınırken, sahih olmayanlar ise şâz, âhâd, müdrec ve mevzû şeklinde başlıklara ayrılarak işlenmiştir (Çetin, 2013: 221; Dinçer, 2022: 54-58; Bayraktutan, 2003: 56-63). Her ne kadar sahih olarak kabul görülmemiş olsalar da âlimler, eserlerinde sahih kıraatlere yer ayırdıkları gibi şâz kıraatlere de yer vermişlerdir (Mekki b. Ebî Tâlib, t.s.: 52). Eserlerinde kıraat tahlilinde bulunan söz konusu âlimlerden biri de imam Şevkânî olmuştur. O, 1760-1834 yılları arasında Zeydî imamlar yönetiminin hüküm sürdüğü ve aynı zamanda Osmanlı devletinden bağımsız olarak idare edildiği bir dönemde Yemen’de yaşamıştır. Tam adı Muhammed b. Alî b. Abdullah Hasan b. Muhammed b. Salah b. Alî b. Abdullah eş-Şevkânî el-Havlânî el-Yemânî es-San’ânî’dir (Şevkânî, t.s.: 2/214). Müfessir kimliğinin yanında uzun yıllar San’a şehrinde kadılık yapması sebebiyle fakih ve müctehid olarak da bilinmektedir (Şevkânî, 2007: 1/23; Şevkânî, t.s.: 2/224). Şevkânî, kadı olan babasından başta Kur’an-ı Kerim eğitimi olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh ve benzeri alanlarda dersler almıştır (Şevkânî, t.s.: 2/524; Zirikli, 1990: 6/298). Ailesinin yoğun isteği üzerine San’a dışına çıkmayarak bölgenin ileri gelen ulemasından ilim tahsil ederek kendisini yetiştirmiştir (Şevkânî, t.s.: 2/524; Şevkânî, 1994: 23). Şevkânî’nin, çoğu fıkıh ve hadislere ait olmak üzere tefsir, kelam, tasavvuf, İslam tarihi ve muhtelif alanlarda üç yüze yakın eseri bulunmaktadır (Ğumârî, 1981: 82). Onun kıraatleri kullanma yöntemini öne çıkaran tek eseri altı yılda tamamlamış olduğu *Fethu’l-kadîr el-câmi’ beyne fenneyi’r-rivâye ve’l-dirâye min ‘ilmi’t-tefsîr* adlı tefsiridir. Adından da anlaşılacağı üzere bu eser, rivayet ve dirayet anlayışını bir arada işlemiştir.¹ Bu bakımdan hem rivayet hem de dirayet tefsiri olarak kabul edilen bu eserde Şevkânî, kıraat farklılıklarına işaret etmiş, zaman zaman kıraatlerin manaya olan etkisine de yer vermiştir (Şevkânî, 2007: 1/161, 542; 2/22, 392, 399). Özellikle kıraatlerin mana ile olan ilişkisine değinmesi, kendisinin kırk yıla yakın kadılık vazifesi sırasında fikhî meselelerle yakından ilgilenmiş olması ve bu alanda önemli eserler kaleme almış olmasından kaynaklanmıştır (Şevkânî, t.s.: 2/223). Ayrıca müellif, geniş bir muhtevaya sahip olan tefsirinde sadece kıraatlere başvurmakla yetinmemiş, ayetlerin doğru anlaşılması bakımından kıraatlerle birlikte İslami ilimlerde yer alan diğer konulara da yer vererek alanında en çok tercih edilen eserlerden biri olmasını sağlamıştır. Bu durum araştırmacıların dikkatini celp etmiş ve farklı meseleler çerçevesinde birçok çalışmanın yapılmasına imkân sağlamıştır. Bu bağlamda biz de bir müfessir olarak Şevkânî’nin kıraatlere başvurma ve bu kıraatleri kullanma yöntemi hakkında eksik gördüğümüz yönlerinin doğru bilinmesi için böyle bir araştırma yapmayı gerekli gördük.

Şevkânî’nin kıraat yönünü ortaya koyan bir makale, bir yüksek lisans çalışması ve bir de iki doktora tezi çalışmasının olduğunu tespit ettik. Bu çalışmaların müellifin kıraat anlayışını gösteren tek eseri olan *Fethu’l-kadîr* bağlamında yapıldığı görülmektedir. Biz de bu çalışmada söz konusu eserin muhtevasını göz önünde bulundurarak oluşturacağımız başlıklar etrafında Şevkânî’nin kıraatleri kullanma yöntemine dair birtakım değerlendirmelerde bulunacağız. Müellifin kıraatleri kullanma yöntemini gösteren konulara örnek verirken çalışmanın kapsamından uzaklaşmama adına konuyla ilgili gerekli görülen detaylı bilgilerle bunu ortaya koymaya çalışacağız. İzleyeceğimiz bu yöntem, araştırmamızı Şevkânî üzerinde yapılan diğer araştırmalardan farklı kılmaktadır. Zira diğer çalışmalar sınırlı olarak Şevkânî’nin kıraatleri kullanma yöntemini ele alırken biz çeşitli yönlerden meseleyi tahlil etmeye gayret edeceğiz.

¹ Araştırmanın hacminin artmaması için müellifin hayatı ile ilgili geniş bilgi vermedik. Detaylı bilgi için bk. (Bıyıkoğlu, 2012: 7-41; Yeşilıdağ, 2021: 7-15; Keleş, 2023: 10-37).

2. Fethu'l-kadir Tefsirinde Kıraatleri Kullanma Yöntemi

Şevkânî, zengin bir muhtevaya sahip olan *Fethu'l-kadir* tefsirinde surelerin tamamına yakınında kıraat ihtilaflarına değinerek yorumlarını bu çerçevede vermeye özen göstermiştir. Müellif, farklı okuyuşları ele almada veya bunları nakleden kimselere isnad etmede çeşitli kalıp ifade ve tabirler kullanmıştır. Kıraatleri aktarma ve tespit etme hususunda kullandığı bu ifade kalıpları, kendisinin kıraat anlayışını kavramamıza yardımcı olmuştur. Müellif, eserinde kıraatlerin usûl farklılıklarından söz etse de çoğunlukla ferî farklılıkları ve bunların etkilerini konu edinmiştir (Şevkânî, 2007: 1/237; 2/355, 472; 3/553). Kıraat ilmi hakkında eser yazan müellifler, eserlerinin giriş bölümünde veya âyetlerde usûl ile ilgili bir ihtilaf varsa, o sûrenin giriş kısmında bu farklılıklara dikkat çekmektedirler. Şevkânî'nin *Fethu'l-kadir* adlı eseri, kıraat kitabı olmaması nedeniyle böyle bir yöntemi kullanmamaktadır. Kimi yerde imâle, idğam, izâfet yâ'ları, sekî hâ'sı, sıla ve benzeri bazı usûl çeşitlerine yer verse de ferî okuyuş farklılıklarında olduğu gibi sistematik bir metot takip ettiği söylenemez. Bu açıdan bakıldığında onun, eserinde manayı etkilemeyen bazı usûlî okuyuş farklılıklarına değinmemiş olması bir noksanlık olarak telakki edilemez.

Şevkânî, kıraat ihtilaflarını malum veya meçhul kalıplarla ele almaktadır. O, malum kalıplarla kıraatleri tetkik ettiği yerlerde genellikle kıraat naklinde bulunduğu kimselerin isimlerini de açıkça ifade etmekte, meçhul kalıplarla belirttiklerinde ise şahıs ismi vermeden “فَرَّقَ/okunmaktadır” tabirini kullanmaktadır (Şevkânî, 2007: 3/7; 379, 680; 4/133, 324; 5/282, 468; Keleş, 2024: 211-215).

2.1. Kıraatleri Sahabeye Atfetmesi

Kur'an-ı Kerim'i bizzat Hz. Peygamber'den ders alarak öğrenen sahabenin, âyetlerin farklı kıraat çeşitlerinde okunmasının daha sonraki nesillere aktarılması hususunda ortaya koydukları gayretleri bilinen bir hakikattir. Bunun bir sonucu olarak denilebilir ki; kıraatlerle meşhur olan ve farklı okuyuşların kendilerine isnad edilmesiyle tanınan kurrâ imamların okuyuşlarını borçlu olduğu yegâne kaynak sahabedir. Aynı şekilde kıraatleri tefsirlerinde kullanan müelliflerin de nakil kaynağı sahabedir. Müfessirler kıraatleri kullanırken genellikle silsilenin tamamını zikretmeden yalnızca şahıs ismi veya sahabeden kendisine ait Mushaf'ı bulunan kimselerin isimlerini vermekle beraber söz konusu Mushaf'lardan referans niteliğindeki bazı okuyuş farklılıklarını aktarmışlardır (Süyûtî, t.s.: 2/473). Bu okuyuş farklılıkları, kimi yerde sadece bilgi amaçlı olarak verilmekte ve hattı Osmani'ye uymadığı gerekçesiyle şâz kıraatler çerçevesinde ele alınmaktadır (Keleş, 2023: 148-167). Bilhassa tefsir eserlerinde bu çeşit kıraatlerin, mananın daha anlaşılır hale gelmesi bakımından tefsiri bir gaye ile ya da belli bir kıraati tercih etme hususunda destek niteliğinde bir bilgi olarak kullanıldığı söylenebilir. Sahabeye isnad edilen kıraatlere bir örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “... وَلَنْ تُسْتَطِيعُوا أَنْ تَعْدِلُوا بَيْنَ النِّسَاءِ وَلَوْ حَرَصْتُمْ فَلَا تَمْلِكُوا كُنَّ الْمَيْلَ فَتَذَرُوهَا كَالْمَعْقَلَةِ/Üzerine düşüp uğraşsanız da kadınlar arasında âdil davranmaya güç yetiremezsiniz; bari birisine tamamen kapılıp da diğerini askıya alınmış gibi bırakmayın...” (Nisa 4/129) âyetinde geçen “فَتَذَرُوهَا كَالْمَعْقَلَةِ” kısmını cumhur Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okurken Übey b. Ka'b “فَتَذَرُوهَا كَالْمَسْجُونَةِ” diye okumuştur. Böylelikle “Diğerini hapisteymiş gibi bırakmayın.” manasında olan ikinci kıraat çeşidinden maksat; kişinin eşiyle ne evli kalması ne de onunla boşanmış olmasının net olmaması, yani hapiste tutsak biri gibi veya askıda kalmış bir şeye benzetilmiştir (Şevkânî, 2007: 1/602). Şâz olarak kabul edilen bu okuyuşa göre (İbn Hâleveyh, t.s.: 35) manada bir netlik ortaya çıkmamış olsa da bilgi değeri taşıması sebebiyle müellif tarafından değerlendirmeye tabi tutulmuştur (Şevkânî, 2007: 1/602).

Yaptığımız araştırmaya göre Şevkânî, *Fethu'l-kadir*'inde sahabeden en çok Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88) (Şevkânî, 2007: 2/234, 392, 570), Abdullah b. Mes'ud (ö. 32/652-53) (Şevkânî, 2007: 4/162, 365, 457, 64), Übey b. Ka'b (ö. 33/654) (Şevkânî, 2007: 1/384, 566, 602), Ebû Bekir es-Sıddık (ö. 13/634) (Şevkânî, 2007: 4/167, 561), Ömer b. Hattâb (ö. 23/644) (Şevkânî, 2007: 1/29, 336, 502), Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) (Şevkânî, 2007: 2/115, 238, 380) gibi sahabeler başta olmak üzere Osman b. Affan (ö. 35/656) (Şevkânî, 2007: 1/132, 498), Hz. Hasan (ö. 49/669) (Şevkânî, 2007: 5/540, 573), Hz. Hüseyin (ö. 61/680) (Şevkânî, 2007: 4/155; 5/573, 570) ve diğer bazı sahabeden nadiren de olsa yeri geldikçe nakilde bulunmaktadır (Şevkânî, 2007: 1/207, 300; 2/73, 650; 3/39, 307; 4/412, 549; 5/395). Mevzu bahis sahabe arasında, kıraati sahabenin adıyla naklettiği gibi “Filancanın Mushaf'ında bu kıraat şu vechiyle okunmuştur.” şeklinde bir tabir kullanarak da aktarmaktadır. Yine Şevkânî'nin, erkek sahabe kadar yoğunlukta olmasa da hanım sahabeden Âişe bt. Ebî Bekir (ö. 58/678) (Şevkânî, 2007: 4/16, 455, 542), Ümmü Seleme bt. Ebî Umeyye (ö. 62/681) (Şevkânî, 2007: 1/26, 295; 4/541) ve Hafsa bt. Ömer (ö. 45/665) (Şevkânî, 2007: 1/295) gibi isimlere de atıfta bulunduğunu

tespit ettik. Kıraatleri hanım sahabeye isnad ederken bilhassa Hz. Peygamber'in zevcelerinden olan hanım sahabeye ait olan nakillere yer vermesi, kıraatlerin kaynak bakımından senedinin sahih ve sağlam olmasına ehemmiyet verdiğini göstermektedir.

2.2. Kıraatleri Tabiîne Atfetmesi

Tabiîn nesli, birçok konu da olduğu gibi tefsir ve kıraat ilminde de sahabeden istifade etmiştir. Onlar Kur'an'ı öğrenme ve onu tefsir etmede öncelikle Kur'an, sünnet ve sahabe sözlerine müracaatta bulunmuşlardır. İslam dini yeryüzüne yayılıp farklı toplumların Müslümanlara katılmasıyla beraber sayının çoğalması nispetinde problemler de artmış ve ayetlerle ilgili yapılan yorumlar ve okuyuş ihtilafları da aynı şekilde artmıştır. Bunun bir sonucu olarak da kültürel ve toplumsal şartlara bağlı olarak Kur'an'ın farklı tefsirleri ve kişisel yorumları ortaya çıkmıştır. Din, dil, kültür ve ırk farklılığı olan toplumlarda yetişenlerin aynı görüşleri benimsemeleri hayatın akışında olan normal bir haldir. Sahabe döneminde olduğu gibi tabiîn döneminde de ilmi çalışmalarıyla öne çıkanlar olmuştur. Sahih kıraat imamlarından bir kısmının tabiînden olduğu bilinmektedir (İbnü'l-Cezerî, 2010: 2/328). Bu kurrâ imamlar aracılığıyla kıraat ilmi gelişmekle kalmamış aynı zamanda sahih ve şâz okuyuşların günümüze kadar ulaşması da sağlanmıştır. Tabiîne isnad edilen kıraat çeşitlerinden birine örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “وَكُلُّ إِنْسَانٍ لِّزَمَانِهِ طَائِرَةٌ فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ كِتَابًا يَلْقَاهُ مَنشُورًا/Her insanın amelini (veya kaderini) boynuna bağladık. İnsan için kıyamet gününde, açılmış olarak önüne konacak bir kitap çıkarırız.” (İsra 17/13) âyetinde geçen “نُخْرِجُ” lafzını Yahya b. Vessab ي/يâ harfini ref, ر/ra harfini kesra olarak “يُنْخْرِجُ” diye okumuştur. Bu okuyuşa göre anlam “...Kıyamet günü kendisine açılmış bulacağı kitabı, Allah önüne çıkarır.” şeklinde olur. Ayrıca bu lafız Şeybe, Muhammed b. Semeyka ve Ebû Cafer'den bir rivâyete göre, ي/يâ harfi ref, ر/ra harfi nasb olmak üzere “يُنْخْرِجُ” diye meçhul ifade kipinde de okunmuştur. Bu okuyuşa göre ise anlam “...Kıyamet günü kendisine açılmış bulacağı bir kitap olarak ona çıkartılır.” şeklinde olur (Şevkânî, 2007: 3/254).

Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'inde tabiîn neslinden birçok isme yer vererek kıraat naklinde bulunmaktadır. Tespitlerimize göre Şevkânî, tabiînden şu kimselerden nakilde bulunmuştur: Alkame b. Kays (ö. 62/682), Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) (Şevkânî, 2007: 3/139, 415, 584), Ubeyd b. Umeyr (ö. 74/694) (Şevkânî, 2007: 5/279, 552, 590), İbn Yezid en-Nehâî (ö. 75/694), Zırr b. Hubeyş (ö. 82/701), Nasır b. Âsım (ö. 90/709), Yahya b. Ya'mer (ö. 90/709) (Şevkânî, 2007: 3/379, 476; 4/289, 370), Ebû'l-Aliye er-Riyâhî (ö. 90/709) (Şevkânî, 2007: 4/49, 595; 5/153, 603), Urve b. Zübeyr (ö. 94/713) (Şevkânî, 2007: 3/260; 4/105, 583), Said b. Cübeyr (ö. 94/713) (Şevkânî, 2007: 4/529; 5/275, 361, 434), İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) (Şevkânî, 2007: 1/80, 480, 519, 620; 2/163, 208, 354), Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720), Ata b. Yesar (ö. 103/721), Yahya b. Vessab (ö. 103/722) (Şevkânî, 2007: 4/358, 564; 5/530, 564), İkrime (ö. 105/723) (Şevkânî, 2007: 4/252; 5/215, 288, 365, 556), Ebû Recâ İmran el-Utâridî (105/724) (Şevkânî, 2007: 4/160, 223, 630, 636, 658), Müslim b. Cündeb (ö. 106/724), Süleyman b. Yesar (ö. 107/725), Hasan-ı Basrî (ö. 110/729) (Şevkânî, 2007: 2/411, 525, 583; 3/78, 125, 427, 537), Muhammed b. Sîrîn (ö. 110/729) (Şevkânî, 2007: 3/160, 316; 5/379, 424), Talha b. Musarrif (ö. 112/731) (Şevkânî, 2007: 3/12, 343, 560; 4/192, 592), Ata b. Ebî Rebah (ö. 114/732), Abdullah b. Ebî Müleyke (ö. 117/736), Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec (ö. 117/735), Katâde b. Diâme (ö. 117/736) (Şevkânî, 2007: 2/190, 498; 3/106, 583; 4/62, 377), İbn Âmir el-Yahsubî (ö. 118/736) (Şevkânî, 2007: 2/260, 365, 407, 516; 3/183, 393), İbn Muhaysın (ö. 123/741) (Şevkânî, 2007: 4/211, 590; 5/122, 339, 425), İbn Şihâb ez-Zühri (ö. 124/742) (Şevkânî, 2007: 3/440, 567; 4/399), Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745) (Şevkânî, 2007: 2/143, 264, 370, 402, 505, 599), Ebû Ca'fer (ö. 130/748) (Şevkânî, 2007: 4/170, 389, 500; 5/223), Humeyd b. Kays el-A'rec (ö. 130/748), Yezîd b. Rûmân (ö. 130/748), Şeybe b. Nisâh (ö. 130/748), Ata b. es-Sâib (ö. 136/753) ve Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) (Şevkânî, 2007: 3/218, 453, 502; 4/210, 441, 618; 5/204).

2.3. Kıraatleri Kıraat İmamlarına Atfetmesi

Araştırmamıza konu olan *Fethu'l-kadîr* tefsiri başta olmak üzere tefsir kitaplarında kıraat farklılıklarının hüccet olarak kullanılması ve kıraat imamlarına isnatta bulunularak aktarılması en çok tercih edilen yöntemlerden biri olmuştur. Bu bağlamda Şevkânî de *Fethu'l-kadîr*'inde genellikle kıraat-ı aşere ve kıraat-ı erbeate aşere sistemi içerisinde anılan okuyuş çeşitlerine atıfta bulunma metodunu kullandığından nakillerinin çoğunu kıraat imamlarından oluşturmuştur. Meselenin daha iyi anlaşılması bakımından kıraat imamlarına isnad edilen

okuyuş çeşitlerinden birine örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “ تِلْكَ الْجَنَّةُ الَّتِي نُورِثُ مِنْ عِبَادِنَا مَنْ كَانَ تَقِيًّا/Kullarımızdan Allah'a karşı gelmekten sakınanları mirasçı kılacağımız Cennet işte budur.” (Meryem 19/63) âyetinde geçen “نُورِثُ” ifadesini Yakub el-Hadramî و/vav harfini nasb, ر/ra harfini şeddeli olarak “نُورِثُ” diye okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bu ifadeyi Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okumuşlardır (Şevkânî, 2007: 3/401).

Araştırmalarımıza göre Şevkânî, sahih kıraat imamlarından İbn Âmir (ö. 118/736) (Şevkânî, 2007: 1/243, 604; 2/487), İbn Kesir (ö. 120/737) (Şevkânî, 2007: 3/573; 4/470, 635), Âsım b. Ebi'n-Necûd (ö. 127/745) (Şevkânî, 2007: 4/81, 184, 295, 371), Ebû Cafer (ö. 130/747) (Şevkânî, 2007: 3/206, 438, 509; 4/389, 500), Ebû Amr (ö. 154/770) (Şevkânî, 2007: 3/247, 342, 440; 4/172), Hamza b. Habib (ö. 156/772) (Şevkânî, 2007: 3/162, 330, 411; 4/152), Nâfi b. Abdurrahman (ö. 169/785) (Şevkânî, 2007: 4/200, 424, 617; 5/416), Kisâî (ö. 189/805) (Şevkânî, 2007: 1/519; 2/246, 519; 3/140), Yakub el-Hadramî (ö. 205/821) (Şevkânî, 2007: 2/163, 460, 519; 3/271) ve Halef b. Hişam (ö. 229/844) (Şevkânî, 2007: 4/105, 243, 379, 613; 5/224) başta olmak üzere, şâz olarak kabul edilen Hasan-ı Basrî (ö. 110/729), İbn Muhaysin (ö. 123/741), Süleyman b. Mihrân el-A'meş (ö. 148/765) ve Yahya b. Mübarek el-Yezîdî (202/817) gibi kıraat imamlarından da yeri geldikçe nakillerde bulunmuştur. Şevkânî, söz konusu imamlara ait olan okuyuşları verirken bazen manaya olan etkilerinden detaylı bir şekilde söz ederken, bazen de değerlendirmelerde bulunmadan sadece kelimedede oluşan değişikliğin hangi harflerde gerçekleştiği ve bu kıraatin hangi imama ait olduğunu belirtmekle iktifa etmiştir.

2.4. Kıraatleri Kıraat İmamlarının Râvilerine Atfetmesi

Şevkânî, *Fethu'l-kadir*'inde kıraat imamlarının okuyuşlarına değindiği gibi bu imamlardan rivayette bulunan râvilerin okuyuşlarına da yeri geldikçe değinmiştir. Müellif, kıraatleri işlerken kimi yerde sadece kıraat imamına isnad ederek okuyuşlarını aktarırken bazen de kıraatleri, kıraat imamlarının râvilerine isnad ederek aktarmıştır. Bu bağlamda râvilerin bazısına sık sık yer verilirken bazısına hiç yer verilmediği görülmüştür. Özellikle on dört kıraat içerisinde anılan kıraat imamlarının okuyuşları -İbn Muhaysin'in iki râvisinden biri olan İbn Şenebûz (ö. 328/939) hariç (Şevkânî, 2007: 1/115)- râvileri belirtilmeksizin verilmiştir. Râvilere isnad edilen okuyuş çeşitlerinden birine örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “ إِنَّ اللَّهَ بَالِغُ أَمْرِهِ قَدْ جَعَلَ اللَّهُ لِكُلِّ شَيْءٍ قَدْرًا Allah, buyruğunu yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü var etmiştir.” (Talak 65/3) âyetinde zikredilen “بَالِغُ أَمْرِهِ” ifadesini cumhur, birinci lafzı ref, ikinci lafzı da nasb okurken, Hafs izafet terkibi halinde tenvini de hafzederek “بَالِغُ أَمْرِهِ” diye okumuştur (Şevkânî, 2007: 5/289).

Sahih kıraat imamlarından her birinin ikişer râvisi -Dûrî, Ebû Amr ve Kisâî'nin ortak râvisidir- olmak üzere yirmi râvi bulunmaktadır. Şevkânî'nin de bazısına atıfta bulunarak kıraatlerine yer verdiği bu râvilerin isimleri sırasıyla şu şekildedir: İsa b. Verdân (ö. 160/777) (Şevkânî, 2007: 3/290), Süleyman b. Cemmâz (ö. 170/786), Hafs b. Süleyman (ö. 180/796) (Şevkânî, 2007: 3/393, 407, 598; 4/377), Ebû Bekr Şu'be b. Ayyaş (ö. 193/808) (Şevkânî, 2007: 1/396, 447; 2/162, 408), Osman b. Said (Verş) (ö. 197/812) (Şevkânî, 2007: 2/455, 562; 3/217, 362), Kâlûn İsa b. Minâ (ö. 220/835) (Şevkânî, 2007: 4/165, 445, 464; 5/320), Hallâd b. Hâlid (ö. 220/835) (Şevkânî, 2007: 1/416; 5/122), Halef b. Hişam (ö. 229/843) (Şevkânî, 2007: 2/395, 562; 3/203, 290), Ravh b. Abdülmü'min (ö. 233/847), Ruveys (ö. 238/852) (Şevkânî, 2007: 3/476, 477; 5/454), Ebü'l-Hâris (ö. 240/854) (Şevkânî, 2007: 3/429, 484; 4/174), Dûrî (ö. 240/854) (Şevkânî, 2007: 1/484; 2/46; 4/82; 5/353), İbn Zekvân (ö. 242/856) (Şevkânî, 2007: 3/319, 470; 4/136), Hişam b. Ammar (ö. 245/859) (Şevkânî, 2007: 3/437; 4/159, 385), Bezî (ö. 250/864) (Şevkânî, 2007: 2/467; 3/199; 4/84, 348), Sûsî (ö. 261/874) (Şevkânî, 2007: 3/319; 4/590), İshak b. İbrahim (ö. 286/899) (Şevkânî, 2007: 1/264; 2/227, 468), Kunbül (ö. 291/903), İdris b. Abdülkerim (ö. 292/905) (Şevkânî, 2007: 2/537; 4/382; 5/275).

2.5. Kıraatleri Bazı Âlimlere Atfetmesi

Şevkânî, okuyuş ihtilaflarını ele alırken yalnızca kıraat imamları ve râvilerine atıfta bulunmakla yetinmemektedir. Bunlara ilaveten farklı alanlardaki çalışmalarıyla bilinen birçok isme atıfta bulunarak nakillerine yer vermektedir. Bu isimler arasında kıraat kitabı kaleme almış olanlar bulunduğu gibi, tefsir ve gramer eserleri telif eden ya da her iki ilim sahasında adından söz ettiren kimseler de mevcuttur. Müellifin atıfta bulunduğu şahısların kıraat nakilleri sahih okuyuşlardan olduğu gibi, şâz kabul edilen okuyuş çeşitlerinden de olabilmektedir. Örnek verecek olursak; Şevkânî'nin nakline göre, “ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ ”, “ يَوْمَ نَطْوِي السَّمَاءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ ”/Yazılı kâğıt tomarlarının dürülmesi gibi göğü düreğimiz günü

düşün. Başlangıçta ilk yaratmayı nasıl yaptıysak, -üzerimize aldığımız bir vaad olarak- onu yine yapacağız. Biz bunu muhakkak yapacağız.” (Enbiya 21/104) âyetinde geçen “تَطْوِي” ifadesini İbn Mücâhid, ن/nun harfi yerine ي/yâ harfiyle “يَطْوِي” diye okumuştur. Bu lafzı Ebû Cafer, Şeybe, A’rec ve Zührî, ref ت/te harfiyle “تَطْوِي” diye meçhul olarak okumuştur. Diğer kıraat imamları ise bunu malum şekilde “تَطْوِي” diye okumuşlardır. İbn Mücâhid’in okuyuşuna göre mana: “O günde Allah gökleri katlayacaktır.” olurken; ikinci kıraate göre anlam: “O günde gök katlanacaktır.” olur. Diğer kıraat imamlarının okuyuşuna göre ise mana: “O günde gökleri katlayacağız.” şeklinde olur (Şevkânî, 2007: 3/507).

Tespitlerimize göre Şevkânî’nin kıraat imamları dışında nakillerde bulunduğu bazı âlimler şunlardır: İbn Şihab ez-Zührî (ö. 124/742) (Şevkânî, 2007: 4/154, 399, 551; 5/223), Halil b. Ahmed (ö. 175/791) (Şevkânî, 2007: 2/253, 283; 3/393), Sîbeveyh Amr b. Osman (ö. 180/796) (Şevkânî, 2007: 3/368, 420; 5/635), Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) (Şevkânî, 2007: 3/146, 415; 4/249; 5/523), İbn Mücâhid (ö. 324/936) (Şevkânî, 2007: 4/192, 208, 674; 5/484), Ebû Ali el-Fârisî (ö. 337/987) (Şevkânî, 2007: 3/330, 485; 4/360), İbnü’l-A’râbî (ö. 341/952) (Şevkânî, 2007: 3/27; 4/135; 5/566), Muhammed b. Cafer Ebî Hayyân (ö. 369/979) (Şevkânî, 2007: 1/359; 2/307, 477), Ebû’l-Feth Osman b. Cinnî (ö. 392/1002) (Şevkânî, 2007: 1/379; 3/595; 4/143), Mekki b. Ebî Tâlib (ö. 438/1047) (Şevkânî, 2007: 1/305; 2/366; 5/500), Ebû Amr Osman ed-Dânî (ö. 444/1053) (Şevkânî, 2007: 2/221, 406, 688; 3/381; 4/150), İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064) (Şevkânî, 2007: 5/196), Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyri (ö. 465/1072) (Şevkânî, 2007: 1/480, 619), Ebû’l-Kasım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) (Şevkânî, 2007: 3/148, 260; 4/415), İbn Atiyye el-Endelüsî (ö. 541/1147) (Şevkânî, 2007: 1/319, 332; 2/413; 4/334, 406), Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273) (Şevkânî, 2007: 1/126; 3/424; 4/275) ve İbnü’l-Cezerî (ö. 833/1429) (Şevkânî, 2007: 1/46).

Şevkânî, tefsirinin birçok yerinde isimlerini verdiğimiz âlimlerin kıraat nakillerine değinerek atıfta bulunmaktadır. O, verilen örnekte de görüldüğü gibi ele aldığı bu nakillerin senedini belirtmeden, bazen âlimlerin ismi veya künyesiyle aktarırken, bazen de müellifin eserine atıfta bulunarak vermektedir.

2.6. Bazı Tabirlerle Atıfta Bulunması

Şevkânî, kıraat ihtilaflarını isnad ettiği kimseleri ifade ederken kullandığı nakil usullerinden biri de kıraat imamlarına atfettiği okuyuş çeşitlerini, şahıs ismi belirtmeden bazı ifadeler kullanarak nakletmesidir. Bu amaçla kullandığı ifadeler çeşitlilik arz etmektedir. Tahlilini yaptığı kıraatleri, şahıs ve belde ismini zikretmeden bunun yerine “القراءة/kırâat (Şevkânî, 2007: 1/295, 452; 2/149, 366) ve “القراء/kurrâ” (Şevkânî, 2007: 2/165, 575; 3/104) gibi genel ifadeler kullanmaktadır. Söz konusu ifade kiplerini de azlık, çokluk veya istisna anlamını çağrıştıran “عامية/umumun okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 2/46; 3/221, 484), “جمهور/cumhuriyet okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 1/303, 647; 2/122, 490), “جماعة/cemaatin okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 1/46, 255, 339), “جميع/hepsinin okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 2/183; 3/20; 5/521), “أجمع/genelinin okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 4/254), “فرقة/bir firkanın okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 4/160), “بعض/bir kısmının okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 1/340; 2/265, 526; 3/269), “سانر/geriye kalanların okuyuşu” (Şevkânî, 2007: 2/452; 3/12, 365, 382) ve “باقى-الباقون/diğerlerin okuyuşu” gibi tabirlerle vermektedir (Şevkânî, 2007: 3/138, 590; 4/130, 385). Bu tabirleri tefsirinde genelde sahih okuyuş çeşitleri için kullandığı görülmektedir.

2.7. Kıraatleri Bölge ve Şehirlere Nispet Etmesi

Arz (dersin hocaya sunulması) ve semâ’ (kıraatin hocadan dinlenilmesi) yöntemiyle (İbnü’l-Cezerî, t.s.: 1/17) Kur’an’ı bizzat vahiy meleğinden öğrenen Hz. Peygamber, ashabına da benzer metotla bunu talim ederek isnad yoluyla günümüze kadar gelmesine vesile olmuştur. İslam’ın ilk dönemlerinden itibaren kıraatlerin muhtelif bölgelere ulaşmasında kıraat imamlarının da ciddi katkıları olmuştur. Bu bağlamda kıraatleri sahabe ve tabiünden alan kıraat imamları zamanla yaşadıkları şehir veya bölgelere nispetle anılmaya başlamıştır. Bu şekilde şöhret bularak kıraatleri nakledilenler arasında tebarüz eden imamlar ve buldukları yerler şu şekildedir: Mekke’de: Abdullah b. Kesir (ö. 120/738), Humeyd b. Kays el-A’rec (ö. 130/748) ve İbn Muhaysın (ö. 123/741); Medine’de: Ebû Cafer Yezid b. Ka’ka’ (ö. 127/745), Şeybe b. Nessah (ö. 130/748) ve Nâfi b. Abdurrahman (ö. 169/786); Basra’da: İbn Ebî İshak el-Hadramî (ö. 129/747), Ebû Amr b. A’la (ö. 154/771), İsa b. Amr es-Sekâfî (ö. 149/767), Âsım el-Cahderî (ö. 128/746) ve Yakub b. İshak el-Hadramî (ö. 205/821); Kûfe’de: Yahya b. Vessab (ö. 103/722), Âsım b. Ebi’n-Necud (ö. 129/747), Süleyman b. A’meş (ö. 148/766), Hamza b. Habib ez-Zeyyât (ö. 156/773) ve Kisaî (ö. 189/805); Şam’da: Abdullah b. Âmir el-Yahsubî (ö.

118/737), Atiyye b. Kays el-Kilabî (ö. 121/739) ve Yahya b. el-Haris ez-Zimarî (ö. 145/763) (Sehâvî, 1987: 2/492).

Kıraat kaynaklarında genellikle mütevâtîr kıraat tabiri yerine “قراءة العامة/umumun kıraati” veya “الأمصار/bölge-şehir kıraati” gibi ifade kalıplarıyla kıraatlerin ele alındığı görülmektedir. Özellikle ilk dönemlerde kıraatler, şehir kurrâsının isim ve künyeleriyle aktarılmıştır (Tayyâr, 2010: 240). Ancak zamanla kıraatlerin yaygınlaştığı bölge ve şehirler için daha çok “الأمصار” tabiri kullanılmıştır. Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*'inde bu tabiri genellikle fikhî meselelerin naklinde, bazen de diğer dini konularda kullanmıştır (Şevkânî, 2007: 1/9, 542; 3/72; 4/270). Kıraatleri nakletmede ise genellikle bölge veya şehir ismini belirterek nakillerde bulunmuştur. “الأمصار” tabirinden maksat, farklı dini konularda ekollerıyla tanınan Mekke, Medine, Basra, Şam ve Kûfe şehirleridir. Meşhur kıraat imamları da bu bölgelerde yetişmiş ve kendi isim ve künyelerinden ziyade hayatlarını sürdürdükleri bu şehirlerle anılmaya başlamışlardır. Tefsir ilmiyle iştigal eden diğer müfessirler gibi, Şevkânî de kıraatleri naklederken, şehir veya bölge halkından olan kıraat imamlarının isimlerini ayrı ayrı belirtmek yerine, hayatlarını sürdürdükleri şehir ya da bölge adlarını kullanarak bunları aktarmıştır.

Tefsirlerde ve özellikle *Fethu'l-kadîr* eserinde kıraatlerin ele alındığı yerlerde kıraat vechinin hangi şehre nispet edildiğini göstermek için bazen şehir ismi yerine bölge adıyla atıfta bulunulduğu görülmüştür. Söz konusu bölgeler arasında bulunan Hicaz ve Haremeyn'den maksat: Mekke ve Medine; Irak'tan maksat ise Basra ve Kûfe şehirleridir. Az da olsa Yemen ve Şam isimleri de kaynaklarda kullanılmıştır. Bu bağlamda Şevkânî de, tefsirinde kıraat imamlarının adlarını açıkça belirttiği gibi şehir veya bölge ismini zikrederek de okuyuşlarını aktarmaya gayret ettiği görülmüştür. Meselenin daha iyi anlaşılması için bunu bir örnek ile inceleyemeye çalışalım. Örneğin müellif, “فَارْسِلْ مَعَنَا أَخَانًا نَكْتَلُ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ/Kardeşimizi bizimle gönder de yiyecek alalım. Onu elbette koruruz” dediler.” (Yusuf 12/63) âyetinde zikredilen “نَكْتَلُ” tabirini açıklarken şunları ifade etmektedir: Bu kelimeyi Haremeynliler ile Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım ن/nun harfiyle okurken, diğer Kûfeliler ise; ي/yâ harfiyle “يَكْتَلُ” şeklinde okumuşlardır (Şevkânî, 2007: 1/46). Verilen örnekte de görüldüğü üzere Şevkânî, Kûfelilerin kıraatini konu edinerek şehir ismini verdiği gibi, Mekke ve Medine adını zikretmeden söz konusu şehirlerin kurrâlarını kast ederek Haremeyn ismini kullanmıştır (Şevkânî: 2007: 1/291, 612, 705; 2/467, 561, 673; 3/364, 531; 4/114, 681; 5/164, 244).

2.8. Mushaflara Atıfta Bulunması

Hz. Peygamber hayatta iken nazil olan âyetleri bizzat kendisinden öğrenmek ve ezberleyebilmek için sahabe, büyük bir çaba sarf etmiştir. Hatta sahabeden bazıları öğrendikleri usul üzerine kendilerine ait özel Mushafları dahi olmuştur. Bilhassa bunlar arasında Übey b. Ka'b ve Abdullah b. Mes'ud'un Mushafları tebarüz etmiştir. Söz konusu sahabilere ait Mushaflar istinsah sürecinden önce yazılmış nüshalardır. Hz. Osman'ın halifeliliği zamanında Hz. Hafsa'da bulunan Mushaf nüshası esas alınarak yapılan istinsah faaliyeti neticesinde diğer Mushaflar toplanmış ve tek nüsha olarak Hz. Osman'ın Mushaf'ı esas alınmıştır. Bundan sonra kıraatlerin kabulü hususunda öne sürülen şartlardan bir tanesi de hattı Osmani'ye uygunluk olmuştur (Mekkî b. Ebî Tâlib, t.s.: 51; İbnü'l-Cezerî, 2010: 9). Bu durum dikkate alınarak kıraat çeşitleri tahlil edilmeye başlanmış ve bu şartı taşımayan kıraatler sahih olarak kabul görmemiş, fakat ulema söz konusu kıraatleri birtakım nedenlerle âyetlerin tefsir edilmesinde değerlendirmişlerdir. Birçok müfessirin eserinde yaptığı gibi, Şevkânî de, *Fethu'l-kadîr* eserinde bu durumu göz önünde bulundurarak kıraat ihtilaflarını tetkik etmiş ve kıraatlerin kabul şartlarından biri olan hattı Osmani'yi esas aldığını göstermiştir. Onun söz konusu yaklaşımını, tefsirinin farklı bölümlerinde ele aldığı ifadelerden de görmemiz mümkündür. Müellifin konu hakkındaki değerlendirmesini gösteren şu örneği vermek yerinde olacaktır. Şevkânî, “وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمَ بَنِيهِ وَيَعْقُوبَ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمْ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ/Bunu İbrahim de kendi oğullarına vasiyet etti, Yakub da: Oğullarım! Allah sizin için bu dini (İslâm'ı) seçti. O halde sadece Müslümanlar olarak ölünüz (dediler).” (Bakara 2/132) âyetinde geçen “vasiyet etti/وَوَصَّىٰ” kelimesindeki kıraat farklılıklarını açıklarken şunları söylemektedir: Bu kelime aynı manaya gelen iki farklı ifade kipiyle de “وَوَصَّىٰ-وَأَوْصَىٰ” şeklinde okunmuştur. Bu kelime Abdullah b. Mes'ud'un Mushaf'ında “وَأَوْصَىٰ” şeklinde geçerken, Hz. Osman'ın Mushaf'ında “وَوَصَّىٰ” diye geçmektedir. Bu da Medineliler ile Şamlıların kıraatidir. Diğer kıraat imamları ise “وَأَوْصَىٰ” olarak okumuşlardır ve bunda teksir (çokça yapma) anlamı vardır (Şevkânî, 2007: 1/168). Verilen örnekte de görüldüğü üzere Şevkânî, kıraatleri ele alırken hattı Osmani'yi referans göstererek açıklamalarda bulunmuş ve diğer Mushaflarda geçen kıraat

farklılıklarını bununla temellendirmeye özen göstermiştir. Öte yandan söz konusu kıraatleri verirken kişisel görüşünü belirterek hattı Osmanî'ye olan bağlılığını da göstermiştir.

3. Şevkânî'in Kıraatlerin Tevcihinde İstidlâlde Bulunması

Müfessirler, âyetlerde bulunan kıraat farklılıkları üzerinde dururken birbirinden farklı metotlar kullanmışlardır. Bazısı, kıraat vecihlerini naklederken herhangi bir tevcih yoluna gitmezken, bazısı da söz konusu farklılıklar arasında tevcihini ortaya koymuş, kıraatlerin sıhhat şartları çerçevesinde birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Bu meyanda Şevkânî de âyetleri yorumlarken birçok yönden tevcihte bulunmaya gayret etmiştir. O, ele aldığı âyetin anlamını başka âyetlerle açıklamak bakımından birbiriyle kıyaslama, âyetlerin siyak ve sibakını dikkate alma, ayette bulunan kapalı bir kelimeyi başka yerdeki kelimelerle açıklama yoluna gitmektedir. Bu metodunu bazen kıraatler için de kullandığı müşahade edilmektedir. Şevkânî, kıraat farklılıklarının bulunmadığı kısımlarda başka ayetlerden istidlâlde bulunduğu gibi, kıraatleri temellendirmek için farklı âyetlere işaret ederek de istidlâlde bulunmaktadır. Böyle bir durumda manada bir farklılık meydana geliyorsa bunu da ifade etmeye çalışmaktadır. Bazen de herhangi bir değerlendirme yapmadan yalnızca istidlâlde bulunduğu âyeti zikretmektedir. Müellif, tevcihte bulunurken bazen ayette geçen bir kelimeyi bazen de kelimedeki bulunan lügat veya lehçe farklılığını temel alarak kıraat ihtilaflarını delillendirmeye çalışmıştır. Ayrıca kıraatleri hadislerle ya da Arap şiiiriyle istishadda bulunarak da aktarmıştır. Az da olsa kıraatler arasında kendi tercihini de belirterek değerlendirmelerde bulunmuştur. Şimdi kullanılan bu istidlâlleri birer örnekle incelemeye çalışalım.

3.1. Âyetlerle İstidlâlde Bulunması

Şevkânî, âyetlerin tefsiri ve kıraatlerin tevcihinde öncelikle başka ayetlerden misal vererek onlarla istidlâlde bulunur. Bu yöntemi kullanırken de önce kelimelerle ilgili kıraatleri verip ardından "O, yüce Allah'ın şu sözü gibidir./ كَقَوْلِهِ تَعَالَى " ifadesiyle farklı kıraatleri temellendirmek için diğer âyetlerle istidlâlde bulunur. Müellif, bu metodu tefsirinin birçok yerinde uygulamaya özen göstermektedir. O'nun istidlâlde bulunduğu âyetlerden birini örnek vererek tercihini göstermeye çalışalım. Örneğin O, "لَا يَسْمَعُونَ إِلَى الْمَلَأِ الْأَعْلَى وَيُقَذَّفُونَ مِنْ كُلِّ جَانِبٍ"/Onlar, yüce topluluğu (ileri gelen melekler topluluğunu) dinleyemezler. Kovulmaları için her taraftan taşla tutulurlar." (Saffat 37/8) âyetinde zikredilen "يَسْمَعُونَ" kelimesinde bulunan kıraat farklılıklarını izah ederken bunları başka âyetle delillendirip şu şekilde yorumlamaktadır: "يَسْمَعُونَ" ifadesindeki zamir, bir önceki âyette varit olan şeytanlara racidir (bk. Saffat 37/7). "يَسْمَعُونَ" tabirini cumhur, س/sin harfini cezimli, م/mim harfini de şeddetsiz olarak "يَسْمَعُونَ" diye okumuşlardır. Ancak Hamza, Kisâi ve Hafs'ın rivâyetine göre Âsım, س/sin harfi ile م/mim harfini şeddetsiz olarak "يَسْمَعُونَ" diye okumuşlardır. Bunun aslı da "يَسْمَعُونَ" şeklinde olup mahreç olarak birbirlerine yakınlıkları sebebiyle ت/te harfinin س/sin harfine idğam edilmesiyle gelmesidir. Ebû Ubeyde de bu okuyuşu tercih etmiştir (Şevkânî, 2007: 1/191; 2/241; 4/372, 444). Birinci okuyuşa göre mana; (Onlar dinlemeye çalışsalar dahi duymaları mümkün olmayacaktır.) şeklindedir. Buna delil ise yüce Allah'ın: "أَنَّهُمْ عَنِ السَّمْعِ لَمْعَرُونَ" (Şuara, 26/212) âyetidir. İkinci okuyuşa göre ise mana; (Dinlemeye yeltenmeleri de duymaları da mümkün olmayacaktır.) şeklindedir (Şevkânî, 2007: 4/444). Bu örnekte de görüldüğü üzere müellif, âyetin siyak kısmına işaret ederek kıraat tetkikinde bulunduktan sonra, söz konusu okuyuş farklılıklarının mana üzerindeki etkisini başka âyetleri delil göstererek temellendirmektedir.

3.2. Hadislerle İstidlâlde Bulunması

Müfessirlerin kıraatlerin tevcihinde kullandığı metotlardan bir tanesi de hadislerdir. Her ne kadar hadislerle istidlâlde bulunma metodu âyetler gibi çokça ele alınmamış olsa da yine de yararlanılan bir yöntem olmuştur. Bu bakımdan müfessirler arasında önemli bir konuma haiz olan Şevkânî'nin de kıraat çeşitlerini tevcihinde istidlâlde bulunduğu en mühim yöntemlerinden bir tanesi de Hz. Peygamberden nakledilen ve özellikle senedi muttasıl kabul edilen hadisler olmuştur. Şevkânî, ele aldığı âyetlerde bulunan kıraatleri verdikten sonra hadislerden delil getirerek bu okuyuş çeşitlerini temellendirmeye özen göstermiştir. Şevkânî'nin nakline göre, "وَجِئْتِكَ" /Andolsun! Sebe' halkı için kendi yurtlarında bir ibret vardır." (Sebe 34/15) ve "سَبِيًّا" /Sebe'den sana sağlam bir haber getirdim dedi." (Neml 27/22) âyetlerinde geçen "سَبِيًّا" kelimesinde bulunan kıraat vecihleri sırasıyla şu şekildedir: Bu kelimeyi cumhur, bir topluluğun ismi veya bir

adamın ismi şeklinde hem munsarıf hem de tenvinli olarak okumuştur. Ebû Amr ile İbn Kesîr bunu gayrı munsarıf olarak “Sebe’liler için/سَبَاءُ” diye okumuş ve bunun bir topluluk adı olabileceğini dile getirmişlerdir. Ebû Ubeyd de bu kıraati tercih etmiştir. Bunun topluluk ismi oluşuna da devamında zikredilen “meskenlerinde” şeklinde olan tabiri delil göstermiştir. Bu kelimeyi Kunbül, Ebû Hayve ve Cahderî hemzeyi sakın olarak; “سَبَاءُ” şeklinde okumuşlardır (Şevkânî, 2007: 4/366).

Ayrıca söz konusu kelimeyi cumhur aynı biçimde munsarıf bir lafız olarak okurken, Ebû Amr ve İbn Kesîr gayrı munsarıf olarak hemzeyi üstünle; “سَبَاءُ” diye okumuştur. Bunun da bir şehir ismi olduğu belirtilmiştir. Zeccâc ise bu ifadenin bir şahıs adı olması görüşünü reddederek, şöyle demiştir: Sebe’, Yemen’in Me’rib olarak bilinen bölgesinde San’a ile aralarında üç günlük mesafenin bulunduğu bir şehirdir (Zeccâc, 1988: 4/114). Şevkânî, bu tabiri farklı görüşlerle etraflıca izah ettikten sonra, netice itibarıyla iki genel görüşün oluştuğunu ifade etmiştir. Birincisi esreli olarak okumayanlara göre bu ifadenin yerleşim yeri olacağı anlamındaki görüşüdür. İkincisi ise esreli olarak okuyanların bu ifadeyi şahıs ismi anlamında kabul ettiği görüşüdür. Müellif, ikinci görüşü de Ferve b. Müseyk el-Murâdî’nin Hz. Peygamber’den naklettiği: “Rasûlullah’a (sav) “سَبَاءُ” ile ilgili sorulduğunda “كَانَ رَجُلًا لَهُ عَشْرَةٌ مِنَ النَّبِيِّنَ تِيَامَنُ مِنْهُمْ سَبْتَةٌ وَتَشَاعَمُ أَرْبَعَةٌ”/O, on tane evladı olan bir adamdır. Bunların altı tanesi Yemen, dördü ise Şam tarafına gitmiştir (Tirmizî, 1998: 5/366).” hadisiyle izah ederek istidlâlde bulunmuştur (Şevkânî, 2007: 4/153).

3.3. Lehçe Farklılıklarına Dayandırarak İstidlâlde Bulunması

Kıraat tevcihinde kullanılan metotlardan biri de lehçe farklılıklarıdır. Bu bağlamda Şevkânî, kıraatleri ele alırken bazen onların Arap lehçesiyle olan bağlantısına yer vererek bu metodu kullanmıştır. Müellif, kimi zaman kabile isimlerini açıkça belirtmiş, bazen de isim zikretmeden tahlilde bulunduğu kıraatin lehçe farklılığı olduğunu söylemekle iktifa etmiştir. Ayrıca kimi yerde aktardığı kelimenin kaç lehçe ile okunduğunu belirtmiştir. Müellif, tefsirinde lehçe farklılıklarına atıfta bulunduğu kısımlarda Hicaz, Kureyş, Benî Temîm, Hevâzin, Huzeyl, Kays, Necd, Kelb, Benî Hâris ve Esed kabilelerinin isimlerini zikrederek şu ifade kipleriyle aktarmıştır: “لُغَةُ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 3/208, 507; 4/197, 300; 5/527), “بِلِسَانِ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 4/141), “فِي لُغَةِ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 3/204, 432; 5/26), “وَهِيَ لُغَةُ قُرَيْشٍ” (Şevkânî, 2007: 1/504), “لُغَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 3/172), “فِي لِسَانِ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 3/145, 448; 4/657; 5/527), “وَهِيَ لُغَةُ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 4/319), “فِي لِسَانِ أَهْلِ الْحِجَازِ” (Şevkânî, 2007: 1/39), “وَهِيَ لُغَةُ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 2/139, 600; 3/507; 5/527), “وَهِيَ لُغَةُ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 1/342, 497; 4/342, 560), “وَفِي لُغَةِ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/81), “وَبَنُو تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/27; 4/440), “وَهِيَ لُغَةُ بَنِي تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/440; 4/445), “عَلَى لُغَةِ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 3/81), “وَهِيَ لُغَةُ بَعْضِ تَمِيمٍ” (Şevkânî, 2007: 4/451), “لُغَةُ هُدَيْلٍ” (Şevkânî, 2007: 4/611), “عَلَى لُغَةِ هُدَيْلٍ” (Şevkânî, 2007: 4/60, 197), “وَهِيَ لُغَةُ هُدَيْلٍ” (Şevkânî, 2007: 3/427), “لُغَةُ هِي لُغَةُ بَعْضِ أَهْلِ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 2/139), “وَهِيَ لُغَةُ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 2/12), “وَهِيَ لُغَةُ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 3/389; 5/218), “فِي لُغَةِ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 4/476), “وَهِيَ لُغَةُ الْعَالِيَةِ مِنْ نَجْدٍ” (Şevkânî, 2007: 4/289), “بَنُو أَسَدٍ” (Şevkânî, 2007: 1/225, 497; 2/246; 5/218), “وَهِيَ لُغَةُ بَنِي أَسَدٍ” (Şevkânî, 2007: 1/176), “لُغَةُ قَيْسٍ” (Şevkânî, 2007: 2/164; 3/368), “وَهِيَ لُغَةُ الْكَلَابِيِّينَ” (Şevkânî, 2007: 3/319), “هِيَ لُغَةُ هَوَازِنَ” (Şevkânî, 2007: 3/100) ve “لُغَةُ بَنِي الْحَارِثِ” (Şevkânî, 2007: 3/441).

Müellif, kıraatlerin ilişkili olduğu lehçelere işaret ettiği bazı yerlerde de kabile isimlerini anmadan farklı ifade kalıplarını şu şekilde kullanmıştır: “وَهُوَ لُغَةٌ” (Şevkânî, 2007: 4/446; 5/118), “وَهِيَ لُغَةٌ” (Şevkânî, 2007: 1/28; 2/584; 4/282, 618; 5/211, 495), “عَلَى لُغَةٍ” (Şevkânî, 2007: 3/422, 560; 4/146; 5/417, 563), “لُغَةٌ فِيهِ” (Şevkânî, 2007: 5/37), “وَهِيَ لُغَةُ مَشْهُورَةٌ” (Şevkânî, 2007: 1/27), “وَهِيَ لُغَةُ شَادَّةٌ” (Şevkânî, 2007: 2/283; 4/489). Verilen ifade kalıplarından müellifin en çok kullandığı ifadelerden birine örnek verecek olursak; Şevkânî’nin nakline göre, “...أَيْمُسِكُهُ عَلَى هُوَنِ أَمْ يَدُسُّهُ فِي التَّرَابِ...” (Nahl 16/59) âyetinde geçen “هُونٍ” tabirini İsa es-Sakafî “هُونٍ” diye okumuştur. Yezidî, her iki okuyuş çeşidinin “هُونٍ-هُونٍ” de Kureyş lehçesine ait olduğunu ve aynı anlama geldiğini belirtmiştir. Bunu Kisaî’den aktaran Ebû Ubeyd de aynı görüştedir (Şevkânî, 2007: 3/204). Ele aldığımız örnekte de görüldüğü gibi müellif, kıraatlerin bazısının lehçe farklılığına dayandığına dikkat çekmektedir. Aynı zamanda bu farklılıklar nedeniyle bir kısım okuyuşların âyetin anlamını müspet olarak değiştirdiğini ya da anlam zenginliğine katkı sağladığını, bazısının ise âyetin anlamına etki etmediğini, yalnızca kelimedeki farklı iki lehçenin kullanımı olduğunu ve bunların da anlama etkisinin bulunmadığını benzer örneklerle ifade etmiştir (Şevkânî, 2007: 1/342, 497; 2/139, 600; 3/204, 507; 4/267, 560; 5/387).

3.4. Arap Dili Yönünden İstidlâlde Bulunması

Şevkânî, tefsirinde tahlilini yaptığı kıraatleri Arap dili çerçevesinde de ele alarak değerlendirmelerde bulunmuştur. Müellifin kıraatler ile ilgili ele aldığı konuların çoğunda kullandığı örneklerin Arap dili ile ilgili olduğu görülmüştür. Ancak Arap dili ve belagatinin zengin muhtevaya sahip olması sebebiyle farklı kategoriler çerçevesinde değerlendirildiği bilinmektedir. Bunlar: Belâgat, sarf, nahiv ve şiidir. Biz de bu araştırmamızda söz konusu kategorileri göz önünde bulundurarak müellifin tefsirinden birer örnek vererek genel bir değerlendirmede bulunmaya çalışacağız.

Sarf ilmine göre tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: “...إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَائِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ... Vaktiyle biz, İsrailoğulları'ndan: Yalnızca Allah'a kulluk edeceksiniz diye söz almıştık.” (Bakara 2/83) âyetinde geçen “لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ” ifadesinin yemine taalluk ettiği belirten Sîbeveyh'e göre âyet: Biz, “Allah adına yemin olsun ki, O'ndan başkasına ibadet etmeyeceksiniz” diye kendilerinden yemin almıştık, anlamında olup, yeminin cevabı niteliğindedir demiştir. Bunun emir manasında bir haber olduğu da ifade edilmiştir. Yani bu da “Onlara yemin ettirdik.” demektir. İbn Mes'ud ve Übey b. Ka'b söz konusu fiili ن/nun harfini düşürerek nehy olmak üzere: “لَا تَعْبُدُوا” şeklinde okumuşlardır. İşte bu sebeple ifadenin devamındaki fiiller: “سَوْفَ تَقُولُوا/” ve “وَأَقِيمُوا/” ve “وَأَتُوا/” şeklinde gelmişlerdir. “لَا تَعْبُدُونَ” buyruğunun hal cümlesi olduğu da ifade edilmiştir. Yani, biz kendilerinden sözlerini ya muvahhidler olarak veya inat etmeyen kimseler olarak almıştık, demektir (Şevkânî, 2007: 1/126). Kurtubî ise bunun İbn Kesîr, Kisaî ve Hamza'nın okuduğu “ibadet etmesinler/لَا يَعْْبُدُونَ” şeklindeki kıraate uygun bir açıklama olduğunu söylemiştir (Kurtubî, 1964: 2/13). Ferrâ, Zeccâc ve bazı dilciler de bunun: “وَيَأْنُ يُحْسِنُوا لِلْوَالِدِينَ، وَيَأْنُ لَا يَسْفِكُوا الدَّمَاءَ” Biz kendilerinden Allah'tan başkasına ibadet etmemeleri, anne ve babaya iyilik yapmaları ve kan dökmemeleri hakkında söz almıştık.” anlamında olduğunu ifade etmişlerdir. Burada fiil olan lafızlara mastar anlamı veren “أَنْ” ve ب/bâ harfi hazfe gittiğinden fiil ref halinde gelmiştir. Bunun yanlış bir kullanım olduğu söylenmiştir. Bu da Arap dilinde takdir edilen her bir söylemin açıkça ifade edilmiş gibi amel etmesindedir (Şevkânî, 2007: 1/126). Kurtubî: Bu ifadenin bir hata olmadığını ve her iki kullanım şeklinin de doğru olduğunu savunmuştur (Kurtubî, 1964: 2/13; Şevkânî, 2007: 1/126; 2/274, 424, 603; 3/160, 409).

Nahiv ilmi çerçevesinde tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: Şevkânî'nin nakline göre, “... قَالَ اللَّهُ هَذَا يَوْمٌ يَنْفَعُ... /Allah, şöyle diyecek: Bugün, doğrulara doğruluklarının yarar sağlayacağı gündür...” (Maide 5/119) âyetinde geçen “يَوْمٌ” kelimesini Nâfi ve İbn Muhaysın nasb olarak “يَوْمٌ” diye okumuşlardır. Diğer kıraat imamları ise bunu ref ile okumuşlardır ki, mübtada ve haber bakımından tam anlaşılabilir ve izahı yapılabilen kıraat çeşidi de budur. Bu kıraate göre “Fayda vereceği gündür./يَوْمٌ يَنْفَعُ” kısmı, “bu/هَذَا” işaret zamirinin haberidir. Kisaî der ki: Burada; “يَوْمٌ” tabirini nasb üzere bina edişinin sebebi, cümleye muzaf oluşundandır. Söz konusu tabir ile ilgili Zeccâc da der ki: Basralılar, Kisaî'nin bu yorumunu zarf olan lafzın muzari fiile izafe edilmesi halinde kabul etmezler. Ayrıca “يَوْمٌ” kelimesi tenvin ile “يَوْمٌ” şeklinde okunduğu da nakledilmiştir. Bu kullanım başka âyette: “وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْرِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا” Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz.” (Bakara 2/48) şeklinde tenvinli olarak gelmesi gibidir. Bu ifadenin tenvinle okunması ise A'meş'e ait bir kıraat çeşididir (Şevkânî, 2007: 1/210, 358; 2/109, 375, 516; 3/351, 440; 4/166, 654; 5/218, 530).

Belâgat ilmi çerçevesinde tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: Müellifin nakline göre, “... وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ... /İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (Sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar...” (Bakara 2/204) âyetinde geçen “وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ” kısmını İbn Muhaysın, ي/yâ ve ه/hâ harflerini üstünlü “الله” lafzını da ötreli olarak “وَيُشْهِدُ اللَّهَ” diye okumuştur. Bu kıraate göre anlam: “Allah, kalbinde olana şahittir.” şeklinde olur. Buna delil olarak şu âyet örnek verilir: “...وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَكَاذِبُونَ... /Allah, münafikların kesinlikle yalancı olduklarını bilmektedir.” (Münâfikûn 63/1) Söz konusu ifadeyi diğer kıraat imamları Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okumuşlardır. Bu kıraat çeşidi münafikları yermek için daha belîğdir. İbn Abbas'ın okuyuşu ise: “وَاللَّهُ يَشْهَدُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ /Allah onun kalbinde bulunana şahitlik eder.” şeklindedir. İbn Mes'ud ve Ubey b. Ka'b da bunu: “وَيُشْهِدُ اللَّهَ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ/ve kalbinde bulunana Allah'ı şahit tutar.” şeklinde okumuşlardır ki, bu okuyuş vechi de çoğunluğun kıraati lehine bir hüccettir (Şevkânî, 2007: 1/239).

Şiir ile istişhadda bulunarak tevcih/ta'lil edilen kıraatlere örnek: Şevkânî'nin nakline göre, “... خُشَعًا أَبْصَارُهُمْ /Gözleri düşkün düşkün (zelil ve hakir) kabirlerinden çıkarlar, sanki yayılan çekirgeler gibidirler.” (Kamer 54/7) âyetinde zikredilen “خُشَعًا” ifadesini cumhur “خَاشِعًا” kelimesinin çoğulu olarak Mushaf'ta yazıldığı şekliyle okumuştur (İbn Mücâhid, 1980: 618; İbnü'l-Cezerî, t.s.: 2/380; Dimyâtî,

1987: 524). Ebû Amr, Hamza ve Kisaî söz konusu lafzı خ/حâ harfinden sonra /velif harfinin ilavesiyle tekil olarak “خَاشِعًا” şeklinde okumuşlardır. Bu ifadeye benzer olarak şiir de: “مِنْ إِيَادِ بْنِ نَزَارِ بْنِ وَشَيَابِ حَسَنِ أَوْجُهُمْ... مِنْ إِيَادِ بْنِ نَزَارِ بْنِ وَشَيَابِ حَسَنِ أَوْجُهُمْ” şeklinde kullanılmıştır (Şevkânî, 2007: 5/147). İbn Mes'ud da şâz olduğu belirtilen benzer bir kelime ile bunu “خَاشِعَةً” şeklinde okumuştur (İbn Hâleveyh, t.s.: 148). Müellif, meseleyi detaylı olarak izah ettikten sonra bu lafza benzer kullanımının, önemli Arap şairlerinden biri olan İmrü'u'l-Kays'ın; “يَقُولُونَ لَا تَهْلِكُ أَسَى وَتَجَلِدُ... يَقُولُونَ لَا تَهْلِكُ أَسَى وَتَجَلِدُ”/Dostlarım binekleri üzerinde onun yanında durdular... Üzüntüye kapılmayın ve sabır gösterin diyorlar.” şeklindeki sözlerini misal vererek Arap şiiriyle istihsadda bulunmuştur (Şevkânî, 2007: 2/286; 3/130, 564; 4/382; 5/147).

4. Şevkânî'nin Kişisel Tercihini Belirtmesi

Şevkânî, tefsirinde yukarıda da açıklamaya çalıştığımız umumi tercihler dışında kişisel tercihlerini de yeri geldikçe zikretmektedir. Fakat diğer tercihlere nazaran kişisel tercihlerini daha az dile getirmektedir. Bunları da bazen olumlu olarak “أَرْجَحُ/tercihe daha şayandır” (Şevkânî, 2007: 1/259), “أَظْهَرُ/daha aşikârdır” (Şevkânî, 2007: 3/507), “أَفْصَحُ/daha açık veya daha fasihtir” (Şevkânî, 2007: 1/461), “أَوْلَى/daha uygundur” (Şevkânî, 2007: 1/136), “أَجْوَدُ/daha üstündür” (Şevkânî, 2007: 1/242), “أَجِيدٌ/münasiptir” (Şevkânî, 2007: 3/515), “أَحْسَنُ/daha iyidir” (Şevkânî, 2007: 4/85), “أَحْسَنُ/uygundur” (Şevkânî, 2007: 1/578), “أَجْوَزُ/caiz olur” (Şevkânî, 2007: 2/406), “أَجَائِزٌ/caizdir” (Şevkânî, 2007: 3/378), “أَصْحُ/daha sahihtir” (Şevkânî, 2007: 1/423), “أَشْهَرُ/daha meşhurdur” (Şevkânî, 2007: 3/369), “أَمْدَحُ/daha layıktır” (Şevkânî, 2007: 1/443), “أَعْمُ/daha umumidir” (Şevkânî, 2007: 1/26), “أَحَبُّ/ bana göre” (Şevkânî, 2007: 3/581), “أَمْنٌ-مُتَمَكِّنٌ/daha sağlam” (Şevkânî, 2007: 4/481), “أَوْضَحُ/daha açık” (Şevkânî, 2007: 3/586), “أَقْوَى/daha kuvvetli” (Şevkânî, 2007: 4/205), “أَبِينٌ/daha açık” (Şevkânî, 2007: 1/260) ve “أَصُوبٌ/daha doğru” (Şevkânî, 2007: 5/380) gibi tabirlerle, bazen de olumsuz olarak “أَفْبِيحُ/hoş olmayan” (Şevkânî, 2007: 1/559), “أَضْيَعُ/zayıftır” (Şevkânî, 2007: 1/203), “أَبِيدٌ/uzaktır” (Şevkânî, 2007: 2/316), “أَخْنٌ/hatalıdır” (Şevkânî, 2007: 1/480), “أَنْكَرٌ/hoş olmayandır” (Şevkânî, 2007: 1/203), “أَعْلَطُ/hatadır” (Şevkânî, 2007: 1/698) ve “أَجْوَزُ/la caiz değildir” (Şevkânî, 2007: 2/228) gibi tabirlerle dile getirmektedir. En çok tercihte bulunulan ifade kipi “أَرْجَحُ/tercihe daha şayandır” tabiri olmuştur (Şevkânî, 2007: 3/130, 474, 550; 4/144, 488; 5/398). Müellifin nakline göre, “... وَلِيَمَكِّنَ لَهُمْ دِينَهُمُ الَّذِي ارْتَضَى لَهُمْ وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ مِنْ... Onlar için hoşnut ve razı olduğu dinlerini iyice yerleştireceğine, yaşadıkları korkularının ardından kendilerini mutlaka emniyete kavuşturacağına dair vaadde bulunmuştur...” (Nur 24/55) âyetinde geçen “وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ” kısmını İbn Kesîr, Yakub, İbn Muhaysın ve Ebû Bekr b. Ayyâş “أَبْدَلُ” fiilinden türeyen bir lafız olarak şeddetsiz “وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ” şeklinde okumuşlardır. Hasan-ı Basrî'nin okuyuşu ve Ebû Hâtîm'in tercihi de bu kıraat çeşidi yönündedir. Diğer kıraat imamları ise “أَبْدَلُ” fiilinden türeyen bir kelime olarak şeddelli “وَلِيُبَدِّلَنَّهُمْ” şeklinde okumuşlardır. Ebû Ubeyd bu kıraati tercih etmiştir. Bu da iki farklı okunuş biçimidir. Şevkânî, söz konusu okuyuşlardan şeddelli olan kıraatin, şeddetsiz kıraat çeşidine göre daha fazla tercih edildiğini ve kişisel görüşünün de bu yönde olduğunu belirtmektedir (Şevkânî, 2007: 4/56).

5. Fethu'l-kadîr'de Kıraatlerin Fikhî Meselelere Etkisi

Şevkânî'nin uzun süre kadılık vazifesinde bulunması ve bu süre zarfında başta Neylû'l-evtâr eseri olmak üzere fıkıh ilmine dair eserler kaleme alması fikhî meselelere ilgisinin yoğun olduğuna işaret etmektedir. Söz konusu eserlerle birlikte, araştırmamızın temel kaynağı mesabesinde olan Fethu'l-kadîr tefsirini tetkik ettiğimizde, fıkıh meselelerini ilgilendiren konularda müellifin, farklı görüşler çerçevesinde geniş açıklamalar yaptığını, müşkil bir husus bulunduğu yerde fikhî mezheplerin yorumlarına başvurmakla beraber kendi düşüncesini de zikrettiğini görmekteyiz. Fıkıh meselelerini ilgilendiren âyetlerin izahlarına yoğun bir şekilde değinmesinde kırk yıla yakın kadılık görevini sürdürmesinin etki ettiği kanaatindeyiz. Şevkânî, fikhî meselelerle alakalı olan âyetlerin tefsirinde kullandığı kıraatlerin sahih olmasına özen göstermekle birlikte şâz kıraatlerden de yararlanarak yorum zenginliğini ortaya koymaktadır. Aynı şekilde şâz kıraatlerin fikhî hükümlere etkisini aktarırken, kabul etmediği bir görüş olsa bile âlimlerin yorumlarını nakletmeye değer attığı görülmektedir. Diğer taraftan şâz kıraatleri, haber değeri taşıması bakımından sahabe ya da tabiînden aktarılması sebebiyle bazen sahih kıraatlerle birlikte kullanarak değerlendirdiğini görmekteyiz. Tespit ettiğimiz kadarıyla Şevkânî, tefsirinde kıraatleri kullanarak fikhî meselelerle ilgili şu konulara değinmiştir: Abdest alma sırasında ayakların yıkanması veya mesh edilmesi (Şevkânî, 2007: 2/22; Şevkânî, 1993: 1/212), kadınların hayız halinden sonraki durumları (Şevkânî, 2007: 1/258-261; Şevkânî, 1993: 1/340), kadınlara dokunmanın abdeste etkisi (Şevkânî,

2007: 1/542; Şevkânî, 1993, s. 1/245-246), Makam-ı İbrahim’de namaz (Şevkânî, 2007: 1/161; Şevkânî, 1993, s. 5/59-62), Müşriklerin mescitleri imar ve inşasının yasak olması (Şevkânî, 2007: 2/392) ve yemin kefareti (Şevkânî, 2007: 2/83; Şevkânî, 1993: 4/276). Söz konusu durumlardan birine örnek verecek olursak; Müellifin nakline göre, “... وَأَدَّ جَعَلْنَا النَّبِيَّ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمَّا وَاتَّخَذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى... ” (Biz Kâbe’yi, insanlar için toplanıp sevap kazanma yeri ve emniyetli bir mekân kıldık. Öyleyse siz de İbrahim’in makâmını namazgâh edinin...)” (Bakara 2/125) âyetinde geçen “وَاتَّخَذُوا” ifadesini Nâfi ve İbn Âmir, خ/hâ harfini üstün ile mazi bir fiil olarak “وَاتَّخَذُوا” diye okumuşlardır. Bu durumda anlam, biz Kâbe’yi, insanlar için toplanıp sevap kazanma mekânı ve güvenli bir yer kıldık, şeklinde olur. Hz. İbrahim’e tabi olanlar orayı kendilerine namazgâh edinmişlerdir. Ayrıca mevzu bahis lafzı, diğer kıraat imamları خ/hâ harfini esreli olarak emir kalıbında “وَاتَّخَذُوا” şeklinde okumuşlardır. Bu kıraate göre daha önce zikredilen “يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ/Ey İsrailoğulları! Size verdiğim nimetimi ve sizi (bir zamanlar) cümle âleme üstün kılmış olduğumu hatırlayın.” (Bakara 2/122) âyetinde geçen “اذْكُرُوا” tabirine atfedilmiş olması da mümkündür (Şevkânî, 2007: 1/161). O zaman hitap, Yahudilere yapılmış gibi olur. Veya: “Biz Kâbe’yi... ..kılmıştık.” anlamına atfedilmiş de olabilir. Bu da: “O Kâbe’yi insanlar için... ..kılmış olduğumuzu hatırlayın.” şeklinde bir manayı ortaya çıkarır (Taberî, 2000: 2/522; Kurtubî, 1964: 2/111). Aynı şekilde; “bir dönüş yeri” buyruğunun anlamına atfedilmiş olması da bir olasılıktır. Bu da: Orası sizin için bir dönüş yeri olsun, o mekâna tekrar tekrar gidip gelin, anlamında olur (Taberî, 2000: 2/522; Kurtubî, 1964: 2/111; Zemahşerî, 1998: 1/185; Râzî, 1999: 4/43). Burada ele aldığımız iki farklı kıraat vechine göre fikhî hüküm şöyle olmuştur: Birinci kıraat olan mazi fiiline göre, Makam-ı İbrahim’de namaz kılınmasının vücubiyetinden söz edilemez. İkincisinde emir kipine göre gelen kıraatte ise tavaf yapıldıktan sonra iki rekâtlık bir namaz kılınması meselesidir ki, Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik, bu namazın mutlaka eda edilip terkedilmemesi gereken vacip bir namaz olduğu görüşündedirler (İbn Arabî, 2003: 1/60; Kazvîni, t.s.: 305-306). Mâlikilerin bir diğer görüşüne göre ise bu sünnet-i müekked bir namazdır (İbn Arabî, 2003: 1/60). Şâfiî mezhebinde de konu ile ilgili iki görüşten bahsedilmektedir. Birincisinde, Mâliki mezhebinde olduğu gibi müekked bir sünnet, ikincisinde ise müstehap bir sünnet olduğu görüşüdür. Ahmed b. Hanbel’e göre de bu namazın hükmü sünnettir (Sa’lebî, 2007: 2/127; Kazvîni, t.s.: 7/306; Şevkânî, 2007: 1/161). Şevkânî, bu ayette görüşünü açıkça belirtmemiş olsa da cumhurun kıraati üzerinde değerlendirmelerini yoğunlaştırdığı için kendi görüşünün de emir kipiyle olan okuyuş çeşidi yönünde olduğu kanaatindeyiz.

6. Sonuç

Çok yönlü bir âlim olan Şevkânî’nin tefsiri özelinde yaptığımız bu araştırmada aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır: Şevkânî’nin tefsirinde tahlilini yaptığı kıraat vecihlerinden yola çıkarak, bu alanda iyi bir kıraat bilgisine sahip olduğunu tespit etmekteyiz. Müellifin kıraat çeşitleri hususunda zengin bir içeriğe sahip olan tefsir kitabında, sürelerin tamamına yakınında sahih ve şâz kıraatlerden yararlanarak anlamın açıklığa kavuşturulmasına katkı sağlamaya gayret ettiğini görmekteyiz. O, ele aldığı kıraatlarla ilgili öncelikle İbn Mücâhid’in Kıraat-ı Seb’a kitabında yedi ile sınırlandırmış olduğu imam ve râvilerinin okuyuş farklılıklarını aktarmaktadır. Akabinde şâz kıraatlerden de vecihler varsa, bunları da sahibine nispetle zikretmektedir. Aynı şekilde o, naklettiği kıraatleri sahabe, tabiîn ve Mushaflara isnad ederek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Ayrıca Übey b. Ka’b ve İbn Mes’ud başta olmak üzere Hz. Osman, Enes b. Mâlik ve nadiren de olsa Hz. Peygamberin hanımlarından Hz. Âişe ile Hz. Hafsa’nın kendilerine ait özel Mushaflarına atıfta bulunarak kıraatleri aktarmaktadır. Yine o, kıraatleri, Hicaz, Haremeyn, Medine, Mekke, Basra, Şam ve Kûfe gibi bölge ya da şehir ismi zikrederek atıfta bulunmaktadır. Bazen de şahıs ve belde ismi belirtmeden kıraatleri ya “فَرِيءٌ/okunmaktadır” ifade kipiyle ya da “القراء/kurrâ” ve “القراءة/bir kırâattir” ifade kipleriyle birlikte bunların da azlık, çokluk ve istisna ifade eden “عمامة/umumun okuyuşu”, “جمهور/cumhurun okuyuşu”, “جماعة/cemaatin okuyuşu”, “جميع/genelin okuyuşu”, “جمع/hepsinin okuyuşu”, “فرقة/bir firkanın okuyuşu”, “بعض/bir kısmının okuyuşu”, “سانر/geriye kalanların okuyuşu”, ve “الباقون باقي/diğerlerin okuyuşu” gibi tabirlerle verdiği görülmektedir. Müellif, kimi yerde kıraatlerin tevcihinde bulunmadan yalnızca okuyuş vecihlerini vermekle yetinirken, genel itibarıyla okuyuşların tevcihini yaparken muhtelif kaynaklardan istidlâlde bulunmaya çalışmıştır. Bu bağlamda âyet, hadis, Arap dili (belâgat, sarf, nahiv, şiir), lehçe farklılıkları ve kişisel tercihi ile kıraatleri değerlendirmiştir. Kişisel tercihini yaptığı bölümlerde bazı hususlara riayet ederek kıraatleri ya olumlu olarak “أَرْجَحُ/tercihe daha sayandır”, “أَطْهَرُ/daha âşikârdır”, “أَفْصَحُ/daha açık veya daha fasihtir”, “أَوْلَى/daha uygundur”, “أَجْوَدُ/daha üstündür”, “جَيِّدٌ/münasiptir”, “أَحْسَنُ/daha iyidir”, “حَسَنٌ/uygundur”, “جَوِّزٌ/caiz olur”, “جَانِزَةٌ/caizdir”, “أَصْحٌ/daha

doğrudur”, “أَشْهَرُ/daha meşhurdur”, “أَمْدَحُ/daha layıktır”, “أَعْمُ/daha umumdur”, “أَحَبُّ إِلَيَّ/daha hoş”, “مُتَمَكِّنٌ-أَمْكَنٌ/daha sağlam”, “أَوْضَحُ/daha doğru”, “أَقْوَى/daha kuvvetli”, “أَبِينُ/daha açık” ve “أَصْوَبُ/daha doğru” gibi tabirlerle, bazen de olumsuz olarak “فَيْبِحُ/hoş olmayan”, “ضَعِيفٌ/zayıftır”, “بَعِيدٌ/uzaktır”, “لَخْنٌ/hatalıdır”, “أَنْكَرُ/hoş olmayandır”, “عَلَطٌ/hatadır” ve “لَا يَجُوزُ/caiz değildir” gibi tabirlerle dile getirmektedir.

Şevkânî, telif ettiği eserin tefsir kitabı olması nedeniyle kıraatlerin mana üzerindeki etkisi ve tefsir ilmine olan katkısından azami ölçüde istifade etmeye çalışmıştır. Bu çerçevede kıraatleri tahlil ederken anlam üzerindeki etkileri ve fikhî meselelere olan yansımalarından sahih ve şâz ayırımı yapmadan yararlanmış olması, eserinde yorum zenginliği ve çeşitliliğin oluşmasına katkı sunmuştur. Söz konusu vecihlerle mücmel ve mübhem olan bir lafzın mübeyyen, mutlak olanın takyîd ve umum olanın tahsis edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca kendisinin uzun yıllar kadı olarak fetva makamında bulunması, fikhî ilmine yoğun bir ilgi duyarak bu alanda çokça kitap kaleme alması sebebiyle fikhî meseleleri ilgilendiren hususlarda kıraatler çerçevesinde mezhep imamlarının görüşleri ve kişisel düşüncesini de belirterek bazı fikhî konuları detaylı olarak tahlil ettiği görülmektedir.

Kaynaklar

- Bayraktutan, O. (2003). *Kıraatlerde müdrec kavramı -Kavramın kıraatlerde kullanılıp kullanılmamasının mantığına dair-*. Ankara: Sonçağ Akademi.
- Bıykoğlu, Y. (2012). *Şevkânî'nin Kur'ân'ı yorumlama yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Çetin, A. (2013). *Yedi harf ve kıraatler*. İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Çetin, M. (2021). Zümer sûresi'ndeki kıraat ihtilafları ve tefsire etkisi. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 9 (7), 38-63.
- Çetin, M. (2022, Aralık). Tekâsür sûresi üzerine bazı mülahazalar. *Van İlahiyat Dergisi*, 10 (17), 69-92.
- Dimyâtî, A. (1987). *İthâf'u fudalâ'il-beşar fi'l-kıraati'l-erbeate aşer*. Beyrut: Alemü'l-Kütüb.
- Dinçer, F. (2022). “Zürkânî'ye göre ahruf-i seb'a'nın delil ve faydaları”. *Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD)*, 6 (11), 46-64.
- Dinçer, F. (2022). *İbn Bennâ'nın ilmi şahsiyeti ve kıraat ilmine katkısı*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- Ferâhîdî, H. (t.s.). *Kitâbü'l-ayn*. Beyrut: Müessesetü'l-Ale'l-Matbûât.
- Ğumârî, M. (1981). *el-İmâm eş-Şevkânî müfessiran*. Cidde: Dârü's-Şûruk.
- İbn Arabî, E. (2003). *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- İbn Hâleveyh, H. (t.s.). *el-Muhtasar fi şevâzi'l-Kur'an min kitâbi'l-bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî.
- İbn Manzur, M. (1995). *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dârü'l-İhyâ.
- İbn Muhaysın, M. (1993). *el-Muğni fi tevcîhi'l-kıraati'l-aşri'l-mütevâtira*. Beyrut: y.y.
- İbn Mücâhid, E. (1980). *Kitâbü's-seb'a fi'l-kirâât*. Mısır: Dârü'l-Marife.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. (1999). *Müncidü'l-mukriîn ve mürişidü't-tâlibîn*. Beyrut: y.y.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. (2010). *Ğâyetü'n-nihâye fi tabakâti'l-kurrâ*. b.y.: Mektebetü İbn Teymiyye.
- İbnü'l-Cezerî, Ş. (t.s.). *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye.
- Kazvînî, A. (t.s.). *Fethü'l-azîz bi şerhi'l-veciz*. b.y.: Dârü'l-Fikr.
- Keleş, M. (2023). *Şevkânî, fethu'l-kadîr adlı eseri ve kıraatleri ele alma yöntemi*. Iğdır: Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).
- Keleş, M. (2024). *Şevkânî, fethu'l-kadîr adlı eseri ve kıraatleri ele alma yöntemi*. İstanbul: Kitap Dünyası.
- Kurtubî, E. A. (1964). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Kahire: Dârü'l-Kütübü'l-Mısriyye.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, E. M. (t.s.). *el-İbâne an me'âni'l-kirâât*. Kahire: Dârü Nehdati Mısır.
- Râzî, M. (1999). *Mefâtihü'l-ğayb (et-Tefsîru'l-kebir)*. Beyrut: Dârü İhyâu't-Türâsi'l-Arabî.
- Sa'lebî, E.-V. (2007). *Şerhü'r-risâle*. Riyad: Dârü İbn Hazm.
- Sehâvî, A. (1987). *Cemâlu'l-kurrâ ve kemâlü'l-ikrâ, thk. Ali Hüseyin el-Bevvab*. Mekke: Mektebetü't-Türâs.
- Süyûtî, E.-F. (t.s.). *el-İtkân fi ulûmi'l-Kur'ân*. Medine: Mücemmâü'l-Melik Fehd li-Tıbaati'l-Mushafi's-Şerif.
- Şevkânî, M. (1993). *Neylü'l-evtâr min esrâri münteka'l-ahbâr*. Mısır: Daru'l-Hadis.
- Şevkânî, M. (1994). *el-Müskirât ve'l-muhaddirât el-bahsu'l-müsfir an tahrîmi külli müskir ve müfettir*. Medine: Dârü'l-Buhârî.
- Şevkânî, M. (2007). *Fethü'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min ilmi't-tefsîr*. Kahire: Dârü'l-Hadis.
- Şevkânî, M. (t.s.). *el-Bedrü't-tâli' bi-mehâsin min ba'di'l-karni's-sâbi'*. Beyrut: Dârü'l-Marife.
- Taberî, E. (2000). *Câmiu'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. b.y.: Müessesetü'r-Risâle.
- Tayyâr, M. (2010). *Şerhü mukaddimeti't-teshîl li ulûmi't-tenzil li'bni Cüzey*. Riyad: Daru İbnü'l-Cevzî.
- Tirmizî, M.-D. (1998). *Sünenü Tirmizî*. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî.

Yeşildağ, A. (2021). Şevkânî'nin fethu'l-kadîr'de kırâatleri tetkik usulü. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi).

Zeccâc, E.-S.-B. (1988). *İ'râbu'l-Kur'ân*. Beyrut: Âlemu'l-Kutub.

Zemahşerî, E.-K. (1998). *Esâsu'l-belâğa*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

Ziriklî, H. (1990). *el-A'lâm kâmusu terâcim li eşheri'r-ricâl ve'n-nisâ mine'l-arab ve'l-müsta'ribîn ve'l-müsteşrikîn*. b.y.: y.y.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;

Bu çalışmanın yazar/yazarları, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.

2. Bu çalışmanın yazar/yazarları, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.

3. Bu çalışmanın yazar/yazarları kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.

4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
